

Ол-Фараби атындағы Казак ұлттық университеті

Филология факультетінің аға оқытушысы – Бисенбаев Пазылбек

Ағыбай шал

/ Ертегі/

Откен заманда бір мерген болыпты. Ол мергенді «Карамерген» деп атайды екен. Карамерген ан аулап, коп жүріп, акырында жайылып жүрген екі маралға кездесіпті. Карамерген мылтыгын алып, маралды аткалы коздепті. Сол кезде маралдар: «Атпа, бізді!» депті. Карамерген маралдын адамша сойлеп «атпа» дегеніне таныркап тұрып «неге?» - деп сұрапты. Маралдар: «Неге екенін Ағыбай шалдан сұра!» деп кайырыпты.

Карамерген атуды койып, Ағыбай шалды іздейді. Неше күн, неше түн жол жүріп, арып-ашып акырында Ағыбай шалдын ауылын табады. Ағыбай шалдын үйіне келсе, жагын жібекпен танган бір шал отыр екен. Ағыбаймен корісіп, амандасады. Ағыбай бұл жігіттин алыс жерден келгенін калпынан сезіп, бәйбішесіне кымыз күйгзып алып, конагын әйелі кымызбен сыйлайды, артынан шай келеді. Шайдан кейін семіз тоқтынын еті де келеді. Ет жерде бас-аягы табакта үш адам болады. Онын бірі – Карамерген, екіншісі – Ағыбай шал (үй иесі), үшіншісі – Ағыбайдын конак күтетін жігіті.

Ет жегеннен кейін жататын уакыт болады. Ағыбай шал да конагын жаткызады. Ертегіне тан атады. Ағыбай шал бұрынгы калпы тек конагын күтіп, шай береді. Шай артынан

кымыз беріп, түс мезгілінде қонағын аттандырмақшы болып:

- Ей, балам, алыс жерден келген екенсін, сойле, - деді.

- Мен кашаннан ан аулап, кәсіп еткен мерген едім. Бір күні ан аулауға шықтым. Екі маралды коріп, атпакшы болдым. Оғымды енді кезеп атпак болғанымда, маралдар адамша сойлеп: «атпа мені!» - деді. «Неге?» дегенімде: «Онын мәнісін Ағыбай шалдан сұра» - деді. Міне сол жұмыс арқылы сізге келдім, - деп, сөзін аяқтады.

Ағыбай шал әрі ойланып, бері ойланып, еш нәрсені таба алмай: «Оны мен білмеймін» - деп жауап қайырды. Бұл жігіт келген жұмысы орындалмағасын жүргісі келіп, Ағыбай шалдың ұлықсат алып, өз жөнімен жүріп кетеді.

Ағыбай шал көп ойланумен үйде қалып, ақырында өз басынан өткен мынадай ертегі есіне түсіп, артынан бір жігітті шаптырып, Қарамергенді шақыртып алады. Қарамерген келгеннен кейін жас күнінде мынадай өз басынан уақиға өтіп еді, маралдың айтып жүргені де сол шығар деп өз ертегісін бастады.

Мен өзім бай баласы болдым. Сол ата рәуетінің арқасында атқа мініп, қыз тандадым. Бір байдың 8 жасар сұлу қызын коріп, оған ашық болдым. Бұл жұмысты елге келгеннен кейін жөнгелерім арқылы әкеме сездірдім. Әкем маған ол байдың қызын 47 беріп айттырды. Тап сол кезде мен 14 жаста едім. Арада 8 жыл өтті. Мен 22 жасқа келдім, қалыңдығым 16 жасқа келді (шықты).

Бір күні ауыл абыр-сабыр болды. Бір жаққа жүруге ауыл жігіттері ат жаратты. Ол жігіттерге еріп, мен де «Боз ойнақ» деген атымды жараттым. Топтанып, түйеге қос артып, жүйрік аттарды жетелеп, бір жаққа жол тартты. Оларға мен де ердім. Былай шыққасын бұл жұмыстың мән-жайын бір жігіттен сұрадым. Ол маған жол мәнісін түсіндірді. Баксам, біздің елден он күншілік жерде бір ел бар екен. Ол елдің бір байы әкесіне ас бермек үшін біздің елге бір ай бұрын хабар берген екен. Мен аланғасарлықтың арқасында оны білмеппін, күр дақыртпен жүре беріппін.

Бірнеше күн жол жүріп, байдын аулына жеттік. Бізге лайықтап қойған үйіне түсіп, сол күні қонақтың құрмет сыйын көріп, жатып тынықтық. Ертеңіне ас болды, одан кейін жұрт бәйге жазып шығарды. Мен де боз ойнактып костым. Боз ойнакқа өзім шаптым. Бәйгеден озып келіп, бас бәйгеге тіккені бір нар, бір ат, бір шапан екен. Оларды алумен менің жұмысым болмады, жанымдағы жолдасым пайдаланды. Мен бәйгеден атымның алдымен келген атағын ғана алдым.

Жұрт тарады. Менің көңілім жұрттың тарауында емес, бір басқа. Алдында, ас берген ауылға келе жатып, жолда баяғы өз қайымының ауылын көргем. Менің жолдастарым қайтарда ол елдің үстімен жүрмей, басқа жолмен кетті. Мен жолдастарымнан бір түнде жасырынып, бөлініп, қайымының ауылына қарай тарттым. Үш күн жол жүріп, төртінші күні көп қойға кездестім. Қойшыдан сол көп қойлардың кімдікі екенін сұрадым. Қойлар менің қайың атамның қойы болып шықты. Сол жерде ауыл жағдайын сұрадым. Атамның үйінің түсін сұрап алдым, қалыңдығымның қайда жататынын сұрадым! Қойшы жалғыз отауда бір өзі жататынын айтты. Елдің әлі бір күндік жер екенін айтты. Танертен қойшыдан шығып, күн бата елге әрер жеттім. Ауылдың қарасын көріп, аттан түсіп, атамның үйін шамалап және қалыңдықтың жататын үйін де шамалап алдым. Менімен ешкімнің шаруасы жоқ. Түн ортасы болды. Атты сол жерде қантарып тастап, өзім жұрт ұйықтаған кезде ауылға келдім. Азырақ танданып тұрдым да, ақырын басып қалыңдығым жатқан отауға кірдім. Қалыңдығымның сұлулығы сонша қаранғы үйді жарық қылып жатыр екен. «Жанына жақындап барып, оята бергенімде, үйдің іші шар-шұр етті, өзім есімнен танып қалдым. Бір кезде қара қасқа үлкен тобет болып шыға келдім. Үйден шығып жүре бердім. Бұл ауылда айналақтап үш күн жүрдім. Өбден қарным ашып, ұрлық қылуга кірістім.

Байдың ас үйіне кіріп, қазандағы сүтін іше бастадым. Осы кезде сырттан жігіттері сезіп, мені қамап ұрды. Сөйтіп жүргенде бір жігіттің қолына құрығым түсіп, ол құрықты жаным қысылғаннан үзіп құтылдым. Құрығым сол ұстаған жігіттің қолында қалды. Далаға босанып шыққаннан кейін, бетім ауган жаққа қарай жүгіре бердім. Бірнеше күннен кейін жапан далада көп керуенге жолықтым. Керуен басы мені шақыртып алып, тамақ бергізді. Түнде жұрт жатқаннан кейін күзетшімен қосылып, керуеннің мүлкін күзеттім. Бұл мінезім керуен басыға ұнады, сондықтан мені жақсы күтіп жүрді. Бірнеше күн өткесін керуен ауылына жетті. Мені ауылға келген сон керуен басы тағы тамақтандырып, тойдырды. Керуен басының үй-ішімен бір күнде танысып шықтым. Кешке таман мен қой шетіне барып, қой күзеттім. Бұл кезде қасқардың да қатты кезі еді. Сондықтан қойға тиген торт қасқырды өлтіріп, бір шетке үйіп қойдым. Ерте тұрған керуен басы мұны көріп, менен келген іс екенін анық білді. Менің қадірім бұрынғыдан да артты. Осылайша арада 2 жыл өтті. Басқа бір елге ұзатқан керуен басының қызы бар екен. Ол жынданып ауырыпты. Дүниеде бақсы, молда қалдырмай жидырганмен, оның ауруын жаза алмапты. Ақырында байға бір адам келіп айтыпты: «Құданда бір қадірлі ит бар, сол ит бұл ауруды жазар» депті. Сондықтан маған бір пар ат келді. Керуен басыға болған уақиғаны айтқаннан кейін менің мойныма жіп байлады. Керуен басы өзі бір пар ат жегіп, мені жетектеп алып жүрді. Мені барысымен жыңды жатан үйдің босағасына байлады. Біраздан сон жынданған әйел

аспанга карап шынғыра бастады. Мен де аспанга карасам, бір каракүс калықтап, шанырактан түсіп келеді екен. Түра ұмтылдым. Сол кезде бір жігіт менін жібімді шешіп қоя берді. Каракүсқа түра бас салдым, оны талай бастадым. Ол да маған қарсылық білдіріп, менімен алысты. 4 сағат шамасы алыс болды. Ит жынданды деген үйдегілерден дауыс естіліп жатты. Көп уақыттан соң каракүсты алып ұрып бауырыма басып жаттым. Менін де саған үлкен керек жерім болар, сондықтан мені босат деді. Мен оны босаттым. Ол мұнда айналмай, өз бетімен ұшып кетті.

Байдың келіні тәуір болып, тұрып кетті. Енді менін атымды баксы ит деп атады. Екі күн жатқасын ат беріп, шапан жауып, біздің қайтарды, менін ием мені арбаға мінгізіп алды. Ауылға келдік. Түндегі әдетпен қой шетіне жаттым. Көп ойлар түсіп, туган елім көз алдыма елестеді. Енді бүйтіп жүргенше неді не болса да, қалыңдығыма тағы барып қорейін, ол маған мүмкін жібірі, ит қылған сол еді ғой, мені әлі де адам қатарына түсірер деген ниетпен мен орнымнан тұрып, қалыңдығымның ауылына жеттім. Қалыңдығым жатқан үйге келсем, қаранғы үйді жарық қылып үйіқтап жатыр екен. Жанына жетіп барғанымда, қалыңдығым оянып кетті. Үйдің іші шар-шұр етті. Бұрынғы қалпымнан айырылып, бозторғай болып шықтым.

Бұрынғыдан да күнім қаран болды, енді мені күстың ең жаманы жапалақ та жеп қояға әлі келеді деп жылап келе жаттым. Бір кезде бір үлкен шаһардың үстінен шықтым. Қошенің ортасында тогіліп жатқан тарыға кездестім. Қарным ашып қалған мен сол тарыны жей бастадым. Көп ұзамай аяғымнан қыл дүзакқа ілініп, талпынып біраз тұрдым. Бір мезгілде бір топ бала келіп, мені ұстап, аяғыма ұзын жіп байлап, торғай-торғай деп әуеде ұшырып, аяғымдағы жіпті жібере тартып жүрді. Ол тары сол балалардың күсқа күрган дүзағының тарысы екен. Бұл балаларға бір шеттен бір кемпір кездесті, мені қоріп ол кемпір балалардан торғайынды маған сат деп сұрады. Кемпірге мені балалар 5 тиынға сатты. Кемпір мені үйіне апарып алдыма жем, су қойды, аяғымнан арқандап қойды. Күнде кемпір мені бір ұстап: «О, торғайым, жеттін бе?» - дейді.

Мен одан жаман қорқып, жемімді жемеуге тырыссам да, қарным ашқасын жей баастаймын. Ақырында бір күні маған кемпір келіп: «Е, торғайым, жеткен екенсін» деді. Бұл сойтіп жейді екен деп мен жаман қорықтым. Бірақ кемпір олай ойламады, маған ақылын айтты: «Шырағым, сен күс емессің, адамсың. Сенің ит болып жүргенінде мен каракүс болып кездестім. Менің жанымды қиып, сен мені ажалдан босаттың. Сондықтан мен де саған жақсылық істейін» деді. «Осыдан ұшып, қалыңдыққа бар. Жұрт жатқан кезде ақырын, пырылдамай үйге кір. Бұрымында алтын сақина бар, ол сақинаны сикыр қылып мен бергем, оны шешіп ал. Сол кезде баяғы адам қалпына түссесің. Есінді жиып, адам қалпына түскеннен кейін ел-жұртынды қорерсін. Бірақ мені ұмытпа. Бір жыл өткесін қайтып орал, осы жерден бір күндік жерде менің түпкілікті мекен үйім бар. Сол үйде бойжеткен сұлу қызым бар. Соны саған қалынсыз берем, маған мал қажет емес. Дүниені

тагы берем» - деді. «Баягыдан сені андып жүр едім. Кызга сикыр мен сакина беру, келіншекті жындандыру – бәрі сені колга түсірудің амалы еді» - деді.

Бұл сөзді кемпірден естігеннен кейін қалыңдығымның ауылына үштым. Барсам ауыл тегіс жатқан екен. Ақырын ғана қалың Барсам ауыл тегіс жатқан екен. Ақырын ғана қалыңдығым жатқан үйге мен де кірдім. Ақырын тісіммен сакинаны бұрымынан шешіп алдым. Үйдің іші тарс-тұрс, сарт-сұрт етті. Қалыңдығым шошқа болып кетті. Үйден шыға сала бір жүген тауып алып, жүгіріп жылқыға бардым. Көп айналмадым. Бір семіз құр атты ұстап міндім де, Темірқазық жұлдызын мандай алдыма қойып, терістіктің қаранғысына шомылдым. Жайдақ атпен бірнеше күн жол жүріп, ақырында бір обаның басына шықтым. Көп ұзамай маған қасқырдың даусы естілді. Енді елдің жақын екенін білдім. Үлкен обаның да басына шықтым. Ар жағында жайылған көп қойды қордым. Ақырын аяндап, қойшыға келдім. Қойдың кімдікі екенін сұрадым. Әкемнің қойы болып шықты. Ауыл алыс емес екен. Қойшыға мен өзімді таныттым. Қойшы менің әке-шешемнен сүйінші сұрамақ болып, менің оой басында қалғанымды сұрады да, өзі елге кетуге талап етті. Мен бұл сөзге қарсы болғаным жоқ, ұлықсат еттім. Оойшы шапқылап, сүйінші сұрап, ауылға барыпты. Жұрт тың қайсыбір білгішсінгені үш жыл болған Ағыбай келуші ме еді деп сөгіпті. Қойшы озеуреп, мен жана қорып келдім, Ағыбай менің қойымның қасында қалды деп, жұртқа бой бермей, сүйіншісін сұрай беріпті. Ақырында сөзің байқайық, мүмкін рас шығар, бұрын отірік айтпайтын еді деп, менің әке-шешем көп жұртты сонынан ертіп, қойдың қасына келді. Қой жанында жүрген мені әкем алыстан танып, тұра ұмтылып келіп, мені құшақтап сүйді. Оның артынан шешем келіп амандасты. Ел-жұртқа тегіс амандасқасын, мені ауылға алып жүрді. Әкем үш жыл сұрау салып таба алмаған сон, менен күдер үзіп ас беріп жатыр екен, ол асы тойға айналды.

Той өтті. Ел-жұрт, туыскандар менен қайда жүргенімнің мән-жайын сұрады. Жасырмай бастан өткен уақығаның бәрін айттым. Ақырында кемпірдің қызын алам дегенді де айттым. Кемпірмен уәделі уақытым болған кезде әкем той істеп, маған бірнеше жігіт қосып, мені қайынама жіберді. Біз кемпірдің өзім қорған шаңарына жеттік. Кемпір де алдынан тосып жүр екен. Бізді құрметтеп қарсы алып, ол шаңарда түсірмей, өзінің мекеніне алып барды. Қалыңдығымды қордым. Асқан сұлу екен. Үш күн жатқаннан кейін мені қайыным жүргізбекші болды. 60 нағға кілем жайып, алтын-күмістен жиһаз тиеп, қалыңдығымды қорғаулы бір нағға мінгізіп жөнелтті. Міне, жасымда осындай оқиға қорып, мына бәйбішемді солай алдым. Қазірде жасым тоқсанға келді. Сол сакинаны былтыр қосқан жұртта жоғалттым. Саған айтқан да сол болар, - деп қарт сөзің аяқтады, - дейді. Сонымен осындай уақыға естіп, ауылға қайттым, - деп Құламерген сөзің аяқтады.

К. 121. № 2 «Ағыбай шал» (Ертегі)

6-13. латын, 1940

жин. тап. Тұртаев Сұлтан